

- 19 Ахметов Иван. *Атлас исторический, хронологический и географический Российского государства, составленный на основании истории Карамзина Иваном Ахметовым*. Ч. 1. СПб., 1829 (карти на аркушах 15–22, оригінальна пагінація відсутня).
- 20 Див., наприклад: Павлицев Николай. *Исторический атлас России*. Варшава, 1845 (карта «Восточная Европа в половине IX века»); Добряков А. *Учебный атлас по русской истории для средних и низших заведений*. СПб., 1879 (Карта 1. Карта Восточной Европы в половине IX века. Карта Руси в удельное время (1054–1240); *Учебный атлас по русской истории*. Сост. и ред. Е.Замысловский. 3-е изд. СПб., 1887 (1. Карта Восточной и Средней Европы, 862–1054; 2. Карта Русской земли с половины XI в. до половины XIII в. (1240 г.); 3. Карта Русской земли в XIV в. и в первой половине XV в.); Торнау Н.Н. *Учебный атлас по русской истории*. 2-е изд. СПб., 1900 (Карта 1. «Восточная Европа около 862 г.»; Карта 4. «Русь в удельное время, 1054–1240 гг.»); Кудряшов К.В. *Русский исторический атлас*. М., Л., 1928 (Карти «Русские племена и торговые пути IX–X вв.» і «Русские области и торговые пути XI–XIII вв.»).

Дмитро Вортман

«Не хочу розути робичича»

Постать кийського князя Володимира Святославича виписана у літописних джерелах контрастними барвами. Йому, народженому у язичництві, уготовано бути на початку свого життєвого шляху великим грішником, а після хрещення — стати таким же великим праведником.

Витворюючи образ Володимира-язичника, *Повість временних літ* наділяє його рисами ненаситного женолюбця й ідолопоклонника. Цикл цих переказів відкривається, вміщеною у *ПВЛ* під 980 р. оповіддю про сватання Володимира Святославича до полоцької княжни Рогнідь (Рогніди). Володимир відправив своїх посланців до тамтешнього князя Рогволода з пропозицією пошлюбити його доньку:

посла ко Рогъволоду Полотъску ꙗко . хочю поати тѣчерь твою собѣ женѣ . внѣ же ре^ѣ тѣчери своєи . хочєши ли за Володимера . шно же ре^ѣ . не хочю розути робичича . но ꙗрополка хочю [...] Володимеръ же собра вои многи . Вараги . и Словѣни . Чюдь и Кривичи . и поиде на Рогъволода . в се же время [хотаху] Рогънѣдь вести за ꙗрополка . и приде Володимеръ на Полотескъ . и оуби Рогъволода . и сѣна его два . и дѣчерь его поа женѣ¹

Цей літописний сюжет, як доводив О.О. Шахматов, є пізнішою вставкою, запозиченою із новгородського літописання². У більш цілісній і розширеній формі полоцький епізод зберігся у літописній статті 1128 р.:

Володимеру сущю Новѣгородѣ . дѣтску сущю . еше и погану . и бѣ оу него [оуи его] Добрына . воевода и храборъ и наряденъ мужь . "сѣ посла к Роговолоду . и проси оу него дщере [его] за Володимера . внѣ же ре^ѣ дщери своєи . хошеши ли за Володимера . шна же ре^ѣ не хочю розути робичича . но ꙗрополка хочю [...] слышавше же Володи-

мерь разгнѣвася ш тои рѣчи вже ре^и не хочю та за робичича . пожалиси Добрына и исполниса гарости . и поемше вои [и] идоша на Полтескъ . и побѣдиста Роговолода . Рогъволодъ же вбѣже в городъ . и приступивъше к городу и взаша городъ . и самого [кнѣза Роговолода] ѡша и жену ѯго . и дщерь ѯго . и Добрына поноси ѯму и дщери ѯго . нарекъ си робичича . и повелѣ Володимеру быти с нею . пре^а шѣмъ сѧ и мѣрю . пото^и шѣа сѧ оуби . а саму поа женѣ . и нарекоша си има Горислава³

Наведені тексти більшість дослідників, зазвичай, залюбки цитують для підтвердження правдивості *низького* походження Володимира та для ілюстрації побутування в ті часи весільного обряду *роззування* нареченою свого майбутнього чоловіка. Ці забронзовілі постулати стали загальним місцем в історіографії. Між тим, як припустив О.П. Толочко, літописна атестація Володимира Святославича як «робичича» може бути побудована на співзвучності імен діда Володимира та євангельського персонажу на ймення Малх (Іо. XVIII, 10). Співзвучність цих імен і дала, на думку дослідника, «поштовх до розробки теми «підлого» походження хрестителя Русі»⁴.

Так само слід, очевидно, відмовитися від спроби «реалістичного» тлумачення гордовито-принизливої, на перший погляд, відмови Рогніди «роззути» нареченого. Вкладені літописцем в уста Рогніди слова про небажання «розути робичича» прийнято вважати елементом весільного обряду, який символізує владу чоловіка над жінкою. Проте, це єдина його згадка у давньоруських літописах, на якій і побудована думка про широке побутування цього обряду на Русі. У літописних джерелах більш пізнього часу та в актових матеріалах свідчень побутування цього обряду, як продемонструвала Н.Л. Пушкарьова, не відклалося⁵. Схоже на те, що літописець і в цьому випадку будує свою оповідь, орієнтуючись не на побутово-обрядову практику язичницьких слов'ян, а на біблійні зразки. В індоєвропейській культурній традиції *роззування* жінкою чоловіка несе в собі негативні конотації. Як нещодавно показав С.Ю. Темчин, на Русі були відомі біблійні настанови, якими регулювалися норми сімейного життя, зокрема, про довірство⁶. У відповідності до цієї старозаповітної заповіді, жінка роззуває брата свого померлого чоловіка, який відмовився одружитися з нею тільки для того аби принизити його:

А якщо той чоловік не схоче взяти своєї братової, то братова його вийде до брами до старших та й скаже: Дівер мій відмовився відновити своєму братові ім'я в Ізраїлі, не хотів повірувати мене. І покличуть його старші його міста, і промовлятимуть до нього, а він устане та й скаже: Не хочу взяти її, то підійде його братова до нього на очах старших, і здійме йому чобота з ноги його, і плоне в обличчя його, і заговорить, і скаже: Так робиться чоловікові, що не буде дому свого брата. І буде зване ім'я його в Ізраїлі: Дім роззутого (Втор. 25, 7–10).

Композиція нашого літописного переказу вибудована в такій історичній перспективі, у якій майстерно ущільнено долі обох братів Святославичів.

Їхнє суперництво (політичне й еротичне) має неминуче скінчитися загибеллю київського князя Ярополка, а його дружина — красуня-грекиня, так само як і гадана наречена Рогнідь, дістанеться меншому брату. На правах переможця, «Володимеръ же залеже жену братьню Грекиню», що вже носила під своїм серцем дитину. Аби надати цьому вчинку видимості прояву непогамовної еротичної пристрасті князя-язичника, літописець додає, що той «залеже ю . не по браку прелюбодѣи бы^ѣ оубо»⁷. Тут наш книжник лукавить, знаючи, що цей шлюб насправді, демонструє не притаманну великому грішнику хтивість, а реалізує ветхозавітну настанову: «Коли браття сидітимуть разом, і один із них помре, а сина в нього нема, то жінка померлого не вийде заміж назовні за чужого, дівер її прийде до неї та й візьме її собі за жінку, і подіверує її» (Втор. 25, 5).

Таким чином, літописна легенда про Володимира і Рогнідь не була «поетичним утвором»⁸ старокиївських книжників, що несе в собі ознаки поетичного оброблення взоровані, буцімто, на скандинавську літературну традицію⁹. Драматургія літописного сюжету, на мій погляд, розгортається з біблійного прототипу.

- 1 ПСРЛ 1: 75 — 76.
- 2 Шахматов А.А. *История русского летописания*. Т.1, Кн.1: *Разыскания о древнейших русских летописных сводах*. СПб., 2002, 131, 177–178.
- 3 ПСРЛ 1: 299–300.
- 4 Толочко О. Штрих до походження Володимира Святославича. *Київська Старовина*, 1997, № 1–2, 113.
- 5 Пушкарева Н.Л. *Женщины Древней Руси*. М., 1989, 79.
- 6 Темчин С.Ю. Сын двух отцов: киевский князь Святополк как второй Каин. *Forma formans. Studi in honore di Boris Uspenskij* (Napoli, 2010), vol. 2, 177–186.
- 7 ПСРЛ 1: 78.
- 8 Грушевський М.С. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* Т.1: *До початку XI віка*. К., 1991, 481.
- 9 Див.: Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Два рассказа о Рогенедѣ, дочери Рогволода Полоцкого: К проблеме интерпретации летописного текста. *Раннесредневековый текст: Проблемы интерпретации*. Иваново, 2002, 299–325; Михеев С.Н. Легенда о Владимире и Рогнеде и скандинавская традиция (параллели с легендой о сыновьях Хейдрекка) *Именослов: История языка, история культуры*. СПб., 2010, 169–179.

Володимир Ричка

«Слышахомъ преже трехъ лѣтъ»

Под 1096 г. автор *Повести временных лет* вспоминает слышанное от новгородца Гюряты Роговича о северных народах («Се же хоцю сказати іаже слыша^ѣ пре^ѣ си^ѣ . д̄ . лѣ^ѣ . іаже сказа ми Гюрата Роговичъ . Новгородецъ»)¹.

Это место летописи, как известно, стало для А.А. Шахматова основанием для предположения, что окончательная (третья) редакция *Повести* была